

СОЦІАЛЬНЕ ІНВЕСТИВАННЯ: ІДЕНТИФІКАЦІЯ Й ОЦІНЮВАННЯ НЕКОМЕРЦІЙНИХ ПРОЕКТНИХ ВИГІД

Анотація. У статті розглянуто сутність соціальноорієнтованих проектів, зокрема, виділено важливі етапи формування і відбору таких проектів. Головно увагу приділено питанням виділення основних можливих ефектів від їх реалізації. На основі цього запропоновано підходи до комплексного оцінювання та альтернативного вибору таких проектів.

Ключові слова. Соціальний ефект, соціально орієнтований проект, оцінювання некомерційних вигід

Вступ. Попереднє оцінювання можливих результатів є невід'ємною частиною ефективної реалізації програм і проектів. Постійний розвиток досліджень у цій сфері забезпечив розвинуту методологію проектного аналізу та менеджменту, спрямовану на проактивне визначення економічної доцільності інвестицій, у якій визначальними факторами є їх доходність та окупність. Проте дана методологія не дозволяє оцінити соціально спрямовані, некомерційні інвестиційні проекти.

Складається ситуація, коли брак методології стає на заваді об'єктивним процесам розвитку громадянського суспільства, адже соціальне інвестування набуває все вагомішого значення в соціально-економічній практиці, являючи собою якісно новий рівень у взаєминах між суспільством, бізнесом і владою.

Програмою економічних реформ «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» одним із стратегічних напрямів розвитку України визначено збереження й розвиток людського й соціального капіталу шляхом підвищення ефективності й стабільності соціального захисту, поліпшення якості й доступності освіти й медичного обслуговування [1]. Проте система управління бюджетними коштами, зокрема такими, що направляються на інвестування, потребує суттєвого вдосконалення. Як свідчить аналіз виконання бюджетів [2], при плануванні соціальних витрат оцінюється не ефективність чи результативність раніше здійснених проектів, а лише рівень виконання плану. Планування коштів на фінансування державних соціальних інвестицій у сучасних умовах визначається не кількістю їх вигодоотримувачів і цінністю суспільних вигід, а лише фінансовими можливостями держави, при цьому досить часто відбувається фактичне недофінансування проектів і гальмування їх реалізації. Таким чином, виникає потреба у розробці адекватного науково-методичного забезпечення, чітких критеріїв та показників оцінювання соціальної та економічної ефективності здійснених соціально орієнтованих інвестицій, у тому числі для формування механізмів відбору проектів, що претендують на отримання державної підтримки. В рамках обмежених коштів, що виділяються на соціальний розвиток, необхідною є концентрація

ресурсів на найефективніших проектах як з економічної точки зору, так і, насамперед, з точки зору створюваної суспільної цінності.

У викладеному ракурсі формується наукова і прикладна проблема — формування підходів до оцінювання вигід соціальних проектів, їх ефективності і результативності. Складність її вирішення полягає у тому, що соціальні проекти не спрямовані на отримання прямого короткострокового економічного прибутку, який можна співставити з понесеними витратами, і, відповідно, на цій основі прийняти рішення про доцільність інвестицій. Соціальні вигоди нематеріальні, часто віддалені від капіталовкладень у часі, і мають різноплановий характер, тобто спрямовані на різні аспекти життя людини і суспільства, а відтак, потребують особливих спеціальних підходів до вимірювання.

Проблематика оцінювання соціальних проектів досліджувалася такими економістами, як Якимець В., Балацький Є., Танекенов А., Богданова А., Бондаренко А., Омелянович Л., Герасименко Г., Тульчинським Г., Пілюшенко В. Їх дослідження зробили значний внесок у розкриття сутності соціальних проектів, їх класифікацію, а також у розроблення підходів до їх оцінювання. Ці ж питання частково висвітлено у ряді методик міжнародних і національних інституцій.

Проте наявні підходи, при всій їх різноманітності, хвилять суб'єктивізмом при проведенні оцінювання, оскільки ґрунтуються переважно на експертних методах. Тому виникає нагальна потреба в об'єктивізації та уніфікації методів оцінювання для їх практичного використання інвесторами, особливо інституціональними.

Постановка задачі. На основі здійснення типологізації соціальних проектів, створити інформаційну базу для ідентифікації некомерційних ефектів, які виникають при реалізації проектів розроблення методів їх об'єктивного оцінювання, що дасть можливість приймати об'єктивні рішення щодо доцільності таких інвестицій, зокрема щодо надання проектам державної підтримки.

Результати. Соціальні інвестиції являють собою вкладення в об'єкти соціальної сфери з метою отримання доходу та підвищення рівня і якості життя людей за допомогою задоволення їх матеріальних, духовних чи соціальних потреб [4]. На основі узагальнення існуючих підходів, **соціальний (соціально орієнтований) інвестиційний проект розглядається нами** як сукупність цілеспрямованих організаційно-правових, управлінських, аналітичних, фінансових та інженерно-технічних заходів, які здійснюються з метою покращання якості життя людей на певній території, у т.ч. для задоволення потреб окремих груп населення, та оформлені у вигляді планово-розрахункових документів, необхідних і достатніх для обґрунтування, організації та управління роботами з реалізації проекту.

Виходячи з цього, об'єктами соціального проектування можуть бути:

- людина як індивід суспільства зі своїми потребами, інтересами, ціннісними орієнтаціями, установками, соціальним статусом, ролями в системі відносин;
- різноманітні елементи і підсистеми соціальної структури суспільства (соціальні групи, трудові колективи);
- різноманітні суспільні відносини (моральні-етичні, політичні, ідеологічні, сімейно-побутові тощо) [7].

Головним соціальним інвестором виступає держава, якій належить пріоритетна роль в управлінні соціальними інвестиційними проектами. Співінвесторами соціальних проектів можуть бути регіональні, муніципальні утворення, комерційні організації, установи соціальної сфери, позабюджетні фонди, соціально-відповідальні фонди, домогосподарства, іноземні інвестори. Співінвестори здійснюють управління соціальними інвестиційними проектами на мікро- і мезорівні їх реалізації.

Під ефектом від реалізації проекту розуміється абсолютний показник, який характеризує «досягнутий результат у різних формах вияву» [3, с. 5]. (матеріальний, грошовий, соціальний та ін.) наприклад, зменшення витрат, отримання додаткового доходу або прибутку, ліквідація тяжких умов праці, створення нових робочих місць чи відкриття певної кількості об'єктів соціального призначення тощо.

Для оцінювання неекономічних ефектів важливим є врахування спільної мети соціальних проектів — це відкриття нових можливостей для задоволення своїх життєвих потреб людиною, групою людей чи суспільства в цілому.

Відповідно до зазначеного, виділено три основні групи ефектів і відповідних ім. показників, залежно від того, на кого спрямовується соціальний проект:

1) група ефектів і їх показників, які відображають ефекти впливу соціальних проектів на окрему людину, задоволення її індивідуальних потреб і надання можливостей для самореалізації;

2) група ефектів і їх показників, які відображають вплив соціальних проектів на певні групи людей, виділені за різними класифікаційними ознаками: вік, стать, професія, освіта, рід діяльності, місце проживання тощо;

3) група ефектів і їх показників, які характеризують вплив загальносуспільних соціальних проектів на вирішення певної окремої чи окремих суспільних проектів.

У групі ефектів впливу соціальних проектів на окрему людину показники мають характеризувати кількісні і якісні зміни існуючого стану особи, рівня її життєдіяльності, відкритості можливостей для задоволення існуючих потреб і для самореалізації.

У показниках даної групи найголовнішими є показники вивільнення часу людини для родини й особистих потреб, зростання доступності до суспільних благ і послуг у всіх соціальних сферах, підвищення якості і корисності наданих послуг. Серед таких показників можна виділити окремі ефекти від реалізації соціальноорієнтованих проектів по підгрупах:

1. Ефекти вивільнення часу людини — показники структури часу людини: частка часу, яку проводить людина з родиною (у тижневому вимірі); частка неробочого часу в загальній структурі; час надання/отримання соціальної послуги; частка часу, проведеного в дорозі та ін. — такий ефект показує ефект вивільнення часу людини на задоволення своїх життєвих потреб і бажань, здійснення нормального життєвого циклу, замість затрату часу на малопотрібні або вимушені технічні, організаційні та інші моменти забезпечення життєдіяльності людини (очікування на отримання послуги, переїзди і транспортування тощо).

2. Ефекти підвищення доступності — зростання рівня доступності і зручності користування освітніми, медичними, соціальними, безпековими (захист здоров'я і життя) послугами, міською інфраструктурою (ЖКГ, транспорт, дороги тощо), зеленими зонами, культурними заходами, відвідуваннями музеїв, театрів, філармоній, спортивною інфраструктурою тощо, збільшення кількості робочих місць (доступність до роботи) — показує ефекти соціальних проектів для збільшення кількісної і якісної характеристики об'єктів для життєдіяльності людини.

Обидві підгрупи показників ефектів більш укрупнено можна звести до єдиного показника — рівня задоволеності/незадоволеності громадян якістю свого життя. Саме на її підвищення спрямовуються соціальні проекти і чим суттєвішим є такий ефект на індивідуальному рівні, тим більшу увагу проекту варто приділяти зі сторони держави.

Група показників ефектів впливу соціальних проектів на групи людей — це показники, які характеризують вигоди (втрати) від впливу соціальних проектів на

певні цільові групи людей, об'єднаних за різними класифікаційними ознаками: вік, стать, професія, освіта, рід діяльності, місце проживання, іншими об'єднуючими ознаками, які виділятимуться у рамках соціального проекту.

Показники даної групи характеризують певні зміни стану життєдіяльності, якості життя кожного індивідуума в даній групі, які можна узагальнити і статистичними методами оцінити.

Відмінність від групи «індивідуальних показників» полягає у розгляді показників на рівні певної групи, які піддаються статистичній оцінці і характеризують потенційні зміни для певної групи внаслідок реалізації соціального проекту.

Серед показників даної групи можна виділити такі:

1. Зміна рівня соціальних і медичних проблем (наркоманії, тютюнопаління, зловживання алкоголем, проституції, венеричних захворювань і СНІДу, серцево-судинних хвороб та ін. видів хвороб) — оцінюється вплив соціального проекту на зміну кількості осіб у перерахунку на 1000 осіб чи до іншої кількості, які мають певні проблеми зі здоров'ям і/або залежності від шкідливих звичок і соціальних хвороб.

2. Показники, які характеризують зайнятість, — зміна плинності кадрів по професійних групах, динаміка появи нових вакансій по різних професійних групах — показує активність з формування нових робочих місць, що в свою чергу сукупно показує активність роботодавців і найманих працівників у сфері найму і працевлаштування. У більш глобальному вираженні — показує соціально-економічну активність більшості населення.

3. Рівень активності особи в певній соціальній групі — оцінюється спрямованість соціального проекту на активізацію особи, підвищення її комунікабельності й ініціативності в різних соціальних групах.

Група показників, які характеризують загальносуспільну значущість, мають найвищий рівень впливу соціальних проектів — на все суспільство.

До даної групи віднесені соціальні ефекти, які стосуються або можуть стосуватися всіх членів суспільства. Показники даної групи характеризують можливість вирішення завдяки проекту загальносуспільних проблем та отримання вигоди усім суспільством. В інших групах, потенційно, може виникати суперечність між задоволення потреб і проблем однієї групи та інтересами інших груп і/або індивідумів.

Серед показників, які характеризують загальносуспільну значущість, можна виділити такі:

1. Демографічні показники — рівень смертності/народжуваності, міграції населення, густота (кількість жителів на 1 кв. км), зміна вікових пропорцій тощо — характеризує загальний стан зростання/скорочення населення України і, відповідно, соціальні проекти по даним показникам мають сприяти зростанню кількості населення.

2. Показники освітньо-культурного рівня населення — зміна культурного рівня населення, зміна рівня освіченості, освітня структура населення, кількість студентів на 1 тис. населення, частка осіб з вищою освітою, зміна науково-технічного рівня — показують зміну рівня освіченості і культури населення, його позапрофесійний розвиток і життя.

3. Показники стану довголіття і здоров'я населення — середня тривалість життя населення, кількість лікарів у розрахунку на 1 тис. населення, кількість лікарняних ліжок на 1 тис. населення, величина дитячої смертності, величина коштів, що виділяються на охорону здоров'я з бюджету в розрахунку на одного жителя —

характеризують соціальні проекти, які збільшують можливість людей прожити тривале й здорове життя.

4. Показники матеріального стану населення — зміна показника матеріального рівня життя, питома вага сімей, що проживають у власних оселях/квартирах, забезпеченість житловими умовами (величина житлової площі, що припадає на одну особу), зміна рівня безробіття, рівень зайнятості, структура населення за майновим статусом, межа малозабезпеченості — соціальні проекти в даному напрямі можуть покращувати можливість людини, суспільних груп і суспільства в цілому для отримання більшого заробітку і покращення свого матеріального рівня життя.

5. Показники суспільної активності, рівня захисту своїх прав і свобод та опору негативним суспільно-кримінальним явищам — рівень і кількість суспільних проблем, що порушуються локальними засобами масової інформації; кількість і частка усиновлених дітей; частка дітей з батьківським піклуванням і частка дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які зможуть себе зреалізувати у дорослому житті; динаміка рівня безпеки праці; кількість страйків, актів непокорі, виступів за захист своїх прав і свобод; кількість вчинених злочинів і правопорушень — проекти в даній площині мають підвищувати і рівень політично-суспільної активності, пробуджувати в громадян інтерес до захисту своїх прав і свобод, до вирішення спільних проблем на різних рівнях — від громади під'їзду і будинку до рівня загальносуспільного; виявляти і пропонувати шляхи подолання негативних суспільних явищ — підвищувати рівень правосвідомості та «імунітету» кожного громадян і суспільства в цілому проти соціальних хвороб і негараздів — що в кінцевому підсумку, покращить становище усіх членів суспільства.

6. Показники екологічного стану — зміна частки природоохоронних територій, збережених природних комплексів у загальній структурі земель, екологічний слід, екологічне навантаження — проекти направлені на зміну екологічного стану, покращення умов проживання в навколишньому природному середовищі.

Наведений перелік показників є далеко невичерпаним і може бути продовжений залежно від цілей ініціатора/інвестора соціальних проектів.

Оцінювання ефектів, що утворюються в результаті проектів, нашою метою є проблема відсутності універсального кількісного вимірника. Більшість показників, особливо в оцінці ефектів від проектів, спрямованих на підвищення якості життя окремих індивідів, мають якісний характер, і для їх оцінювання доцільно використовувати експертний метод, з урахуванням бажаного напрямку змін і рівня їх важливості.

Інша група показників проектів, особливо спрямованих на групу людей чи на суспільство в цілому, мають кількісну природу і можуть обчислюватися на основі статистичних методів.

З метою приведення усіх показників до єдиного вимірника, доцільно використовувати бальну оцінку: для якісного показника зміна в позитивний бік оцінюється як 1 бал, а для кількісного показника — за кожну одиницю позитивної зміни показника по 1 балу або іншій величині (залежно від пріоритетів організації).

Оцінювання проектів має починатися з ідентифікації всіх ефектів, які можуть настати внаслідок реалізації проектів, — як позитивних, так і негативних. За кожним ефектом має отримуватися бальна оцінка та проставлятися його вагомість. Зведення до єдиного показника здійснюється шляхом додавання зважених значень показників. При цьому варто зауважити, що більшість показників ефекту носитимуть прогностичний характер, що передбачатиме певний ступінь суб'єктивності.

Інший, об'єктивніший, але і дещо спрощений підхід до оцінювання проектів, наприклад альтернативного вибору серед соціальних проектів для надання їм державної підтримки в умовах обмеженого бюджету. У даному методі в якості критерію пріоритетності проекту пропонується вважати мінімальну вартість створюваного соціального ефекту на одного вигодоотримувача (ВЕВО).

Розрахунок ВЕВО здійснюється шляхом ділення вартості реалізації проекту (ВП) на прогнозовану кількість прямих вигодоотримувачів (ПВО) за всіма видами соціальних ефектів від реалізації проекту за формулою:

$$\text{ВЕВО} = \sum_{i=1}^n \frac{\text{ВП}}{\text{ПВО}_i}, \quad (1)$$

де n — кількість соціальних ефектів, які очікуються в результаті реалізації даного проекту.

Для визначення параметрів n та ПВО необхідно попередньо провести ідентифікацію ефектів за класифікацією та переліком, наведеними вище, окреслити межі ринку, на якому буде реалізовуватися проект і розрахувати кількість прямих вигодоотримувачів створюваних ефектів.

Для прийняття рішень про фінансову підтримку проекту інституціональними інвесторами, розрахунок ключового критерію ВЕВО може бути доповнений критеріями відповідності мети проекту пріоритетним напрямом соціально-економічного розвитку країни та/або регіону, бюджетної економії, вартості одного створюваного в результаті проекту робочого місця.

Висновки. Наведена типологія систематизує широке розмаїття можливих проявів соціального ефекту, джерел і сфер їх отримання, суспільних груп вигодоотримувачів, підходів до оцінювання ефекту.

Ця інформація може бути використана для ідентифікації ефектів та розрахунку кількості вигодоотримувачів від реалізації проекту, що подається для розгляду на предмет надання йому державної підтримки, а також вибору відповідних методів і показників його оцінювання.

Серед якісних критеріїв, на основі яких здійснюється відбір соціально-орієнтованих інвестиційних проектів, присутні і критерії поліпшення інвестиційних характеристик, і критерії нагромадження людського капіталу. Зокрема, в якості позитивних соціальних ефектів, пов'язаних з реалізацією таких інвестиційних проектів, в економічних джерелах відзначається наступне:

- а) підвищення рівня зайнятості населення;
- б) підвищення рівня охорони здоров'я (якості надаваних послуг і їх доступності для населення);
- в) збереження і розвиток науково-технічного потенціалу;
- г) підвищення рівня, якості освіти та її доступності для населення;
- д) розвиток соціальної інфраструктури;
- е) підвищення рівня забезпечення населення житлом;
- ж) створення і поліпшення транспортної інфраструктури;
- з) поліпшення екологічної ситуації, застосування технологій, що забезпечують мінімальний негативний вплив на зовнішнє середовище.

Отримані результати відкривають можливість для створення практичної методики, яка давала б можливість усім зацікавленим сторонам (органам державного управління, благодійним фондам, соціально відповідальним підприємствам, меценатам тощо) здійснювати оцінку і відбір проектів, які не мають комерційного спрямування, але створюють відчутну користь для суспільства.

Література

1. Програма економічних реформ на 2010—2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» / Офіційний веб-сайт Президента України [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.
2. Щербина І. Ф. Бюджетний Моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2008 рік / І. Ф. Щербина, А. Ю. Рудик, В. В. Зубенко, І. В. Самчинська / ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи», USAID — К., 2009. — 156 с.
3. Богданова А. С. Оценка эффективности инвестиционных проектов, имеющих социальную направленность / Російська академія природознавства [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.rae.ru/forum2012/pdf/2481.pdf>.
4. Емельянов А. М. Оценка эффективности социальных проектов на основе индикаторов качества жизни населения. Рубрика: Эффективность социальных проектов / А. М. Емельянов, М. А. Исакин, Е. А. Исакина // Экономический анализ: теория и практика. Научно-практический и аналитический журнал. — М.: Финанспрес, 2010. — № 21 (186). — С. 43—52.
5. Каленюк І. С. Сутність і показники ефективності проекту / І. С. Каленюк, Н. І. Холляк // Науковий вісник ЧДІЕУ. — 2009. — № 3 (4). — С. 4—13.
6. Лавров В. Что такое социальные инвестиции? / В. Лавров, Н. Кричевский // Агентство политических новостей [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.apn.ru/publications/article1776.htm>.
7. Матрица ЭСИСП: Методика оценки эффективности социальных инвестиций и социального партнерства [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.akadem-iap.ru/docs/book_matrix.pdf.
8. Хараева М. Сущность социальных инвестиций как экономической категории / Мария Султановна Хараева // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://jurnal.org/articles/2009/ekon28.html>.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2013 р.